

MARIAN CZUBA

Potrzeby przebudowy drzewostanów w Lasach Państwowych*

The needs related to the reconstruction of stands in the State Forests

ABSTRACT

Czuba M. 2006. Potrzeby przebudowy drzewostanów w Lasach Państwowych. Sylwan 12: 33-38.

The paper presents a division of the State Forests stands by the degree of adjustment of species composition of stands to site conditions. An assumption was made that the stands whose species composition is not adjusted to the occupied biotope should be urgently rebuilt, especially those featuring low stability.

KEY WORDS

forest management plan, adjustment of stands to site conditions, managed forest type, complete stand conversion, partial stand conversion

ADDRESSES

Marian Czuba – Dyrekcja Generalna Lasów Państwowych;
ul. Wawelska 52/54; 00-922 Warszawa

Wstęp

Przebudową nazywamy zmianę niezadowalającego stanu czegoś na stan pożądany przez użytkownika. W leśnictwie oznacza to zmianę niepożądanego składu gatunkowego drzewostanów, których stan aktualny nie zapewnia – według art. 13 ust. 1 pkt 4 ustawy o lasach – osiągnięcia celów gospodarki leśnej, zawartych w planie urządzenia lasu. W planie urządzenia lasu, sporządzonym na podstawie nowej Instrukcji urządzania lasu [2003], cele gospodarki leśnej określone są zgodnie z prawnym wymaganiami – według art. 7 ust. 1 ustawy o lasach – prowadzenia trwale zrównoważonej gospodarki leśnej. Dwa podstawowe wymagania trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, wynikające z sześciu kryteriów wyszczególnionych w Instrukcji urządzania lasu, to wymagania zgodności składu gatunkowego drzewostanu z siedliskiem oraz zachowanie stabilności lasu, nazywanej też trwałością lasu.

Zgodność drzewostanu z siedliskiem utożsamiana jest w planie urządzenia lasu ze zgodnością jego składu gatunkowego z gospodarczym typem drzewostanu (GTD), w którym uwzględnia się możliwości produkcyjne siedliska leśnego, ale też wymagania ochrony przyrody, ochrony siedlisk przyrodniczych, zalecenia zawarte w Polityce leśnej państwa [1997] oraz zalecenia wynikające z Krajowej strategii ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej [Ministerstwo Środowiska 2003]. Zgodność składu gatunkowego drzewostanu z GTD wyrażona jest w trzy stopniowej skali: 1 – drzewostan zgodny z GTD; 2 – drzewostan częściowo zgodny z GTD; 3 – drzewostan niezgodny z GTD.

Stabilność lasu można zachować przez stworzenie najkorzystniejszych warunków do hodowli drzewostanów względnie odpornych na zagrożenia ze strony czynników powodujących szkody,

* Referat przedstawiony na I Krajowej Konferencji Naukowej na temat: „Przebudowa lasów w Polsce – teoria i praktyka”. Poznań 8.02.2006 r.

klęski oraz choroby w drzewostanach. Zwiększanie zdrowotności drzewostanów, restytucja i rehabilitacja ekosystemów leśnych oraz regeneracja i rehabilitacja drzewostanów zdewastowanych to – według Polityki leśnej państwa – przedsięwzięcia zaliczane do priorytetowych w gospodarce leśnej. W planie urządzenia lasu stabilność lasu oceniana jest w formie opisowej w elaboracie, zaś stabilność drzewostanu wyrażana jest w formie czterech stopni jego uszkodzenia: 0 – do 10% uszkodzeń, 1 – 11 do 25% uszkodzeń, 2 – 26 do 60% uszkodzeń, 3 – powyżej 60% uszkodzeń.

Nie ulega wątpliwości, że drzewostany o składzie gatunkowym niezgodnym z GTD i uszkodzone powinny być pilnie przebudowane, niezależnie od wieku, w formie przebudowy pełnej, to jest z zastosowaniem odpowiedniej rębni. Nie ulega też wątpliwości, że drzewostany nie uszkodzone, o składzie gatunkowym częściowo zgodnym z GTD, powinny być przebudowywane stopniowo, w formie przebudowy częściowej w ramach cięć pielęgnacyjnych. Nie ma natomiast takiej jednoznaczności w kwalifikowaniu do pilnej przebudowy znacznej ilości drzewostanów o składzie gatunkowym niezgodnym z GTD lecz zdrowych. Tu jest potrzebne opracowanie długookresowej strategii przebudowy lasu, ze wskazaniem priorytetów i kryteriów pilności przebudowy drzewostanów, w formie możliwej do zastosowania w planach urządzenia lasu.

Rys historyczny przebudowy

Zgodnie z danymi zamieszczanymi w kolejnych rocznikach statystycznych GUS, w ostatnich kilkudziesięciu latach przebudowywano w Lasach Państwowych średnio rocznie około 10 tys. ha drzewostanów uszkodzonych na skutek działalności przemysłu, a potrzeby dalszej przebudowy szacowano na około 220 tys. ha. W planach urządzenia lasu do przebudowy zaliczane były też – oprócz uszkodzonych przez przemysł – tzw. drzewostany źle produkujące (nieco ponad 30 tys. ha na 10 lat, czyli około 3 tys. ha rocznie) oraz część przedplonów, przeważnie sosnowych, brzozowych i olszowych (w tym głównie olszy szarej), z samosiewu i sadzenia na gruntach porolnych.

W Lasach Państwowych przebudowa prowadzona była najczęściej w dwu formach: jako częściowa przez odpowiednie cięcia pielęgnacyjne oraz jako pełna przez rębnie i zmianę gatunków w okresie dojrzałości rębnej drzewostanu. Począwszy od II klasy wieku do klas wieku wyznaczających dojrzałość rębna drzewostanów, przebudowę pełną stosowano rzadko, m.in. z powodu braku formalnych procedur (gospodarstw, etatów, wykazów cięć) w planie urządzenia lasu. Ponadto przebudowa pełna w młodszych drzewostanach uznawana była za przedsięwzięcie zbyt kosztowne, nie gwarantujące sukcesu hodowlanego i szybkich efektów ekonomicznych.

Według najnowszych szacunków [Grądzki 2001; Puchniarski 2002] zarówno potrzeby, jak i możliwości przebudowy są znacznie większe od wykazywanych dotąd w rocznikach statystycznych. Trudno tu o precyzyjne wielkości, bo i oczekiwania dotyczące przebudowy są mocno zróżnicowane. W Polityce leśnej państwa, przyjętej przez Radę Ministrów w kwietniu 1997 r., zapisano m.in., że zwiększanie zasobów leśnych będzie następować przez „...restytucję i rehabilitację ekosystemów leśnych, głównie przez przebudowę, na odpowiednich siedliskach drzewostanów jednogatunkowych na mieszane...”. Takie ogólne ukierunkowanie to wielkie wyzwanie dla gospodarki leśnej, sporo jest jeszcze bowiem drzewostanów jednogatunkowych na siedliskach borów mieszanych i lasów. W Zasadach hodowli lasu [2003] zapisano natomiast (por. § 102 ust. 2), że „...do przebudowy kwalifikuje się drzewostany niezgodne z celami gospodarki leśnej...”. Wiadomo jednak, że cele gospodarki leśnej ulegają zmianom, w związku z czym znaczna jest powierzchnia drzewostanów nie odpowiadających tym celom w ich dzisiejszym rozumieniu.

Tu należy przypomnieć, że struktura naszych drzewostanów jest w dużej mierze odzwierciedleniem zdarzeń losowych, a także warunków społecznych i ekonomicznych ubiegłego

wieku. Na przykład po II wojnie światowej zalesiono w Polsce ponad dwa miliony hektarów gruntów porolnych i nieużytków, gatunkami nie zawsze odpowiadającymi siedlisku, bo to i siedliska nie były dobrze rozpoznane, i sadzonki najczęściej sosnowe lub świerkowe, a dodatkowo ekspansywne gatunki pionierskie (brzoza, olsza szara, osika) samosiewnie uzupełniały istniejące lub tworzyły nowe uprawy. Ponadto na siedliskach typowo leśnych, w wyniku niepełnego rozeznania ich możliwości produkcyjnych, wprowadzano – najczęściej w dobrej wierze – odnowienia gatunkami o mniejszych wymaganiach troficznych niż to wynikało z rzeczywistej żyzności siedlisk. W efekcie – na podstawie danych ujętych w planach urządzenia lasu z okresu ostatniego 10-lecia – skład gatunkowy tylko 43% naszych drzewostanów można uznać za zgodny z GTD, 38% jako częściowo zgodny, a 19% jako niezgodny z GTD. Znaczna część drzewostanów niezgodnych z GTD, tych stabilniejszych, będzie hodowana do wieku bliskiego wiekowi rębności gatunku panującego w drzewostanie, ale pozostałe mogą być objęte przebudową o wiele wcześniej.

Potrzeby przebudowy drzewostanów w Lasach Państwowych

Według planów urządzenia lasu sporządzonych w ostatnich 10 latach, drzewostanów zgodnych z GTD jest w Lasach Państwowych 43% (3020 tys. ha), częściowo zgodnych – 38% (2660 tys. ha), a niezgodnych – 19% (1320 tys. ha). Korzystniej prezentują się pod tym względem np. nadleśnictwa RDLP: Toruń, Zielona Góra, Piła, Szczecin, a mniej korzystnie np. nadleśnictwa RDLP: Wrocław, Katowice, Kraków, Krosno. Przyczyny tego stanu rzeczy są znane. W nadleśnictwach ze zdecydowaną przewagą siedlisk borowych, których w Lasach Państwowych wyróżniono około 57%, sosna jest gatunkiem głównym zarówno w GTD jak i w drzewostanach w lesie, czyli drzewostany są z reguły zgodne z GTD. Nieco gorzej wygląda zgodność z GTD na siedliskach lasów mieszanych, które zajmują około 23% siedlisk, a gdzie sosna zbyt często zajmuje miejsce należne dębowi. Na siedliskach lasów, zajmujących około 20% siedlisk, występuje największy udział drzewostanów niezgodnych z GTD. Ma to miejsce przede wszystkim na nizinnych siedliskach lasu świeżego i wilgotnego, bardzo żyznych, na których często występują jednogatunkowe drzewostany sosnowe, brzozowe lub świerkowe, następnie na pogórzach, gdzie sosna występuje zdecydowanie w nadmiarze oraz w niższych położeniach górskich, w drzewostanach nader często opanowanych przez świerk.

Na siedliskach borowych, na wielkich obszarach monokultur sosnowych, występują – nawet w drzewostanach zgodnych z GTD – znaczne zagrożenia gradacjami i innymi kłeskami, a niezbędna fragmentacja tych obszarów, za pomocą rozrębów i pasów biologicznego zabezpieczenia przeciwpożarowego, powinna być również uznawana za formę przebudowy lasu.

W drzewostanach o składzie gatunkowym niezgodnym z GTD, zwłaszcza na wielkich obszarach drzewostanów jednogatunkowych i jednowiekowych występujących na żyznych siedliskach, trwanie w niezgodności do wieku rębności (a nawet później) jest ryzykowne, o czym sygnalizują i przestrzegają zniszczone świerczyny w Sudetach, Kotlinie Kłodzkiej i w Beskidzie Śląskim. W takich przypadkach przebudowa powinna być dokonana odpowiednio wcześniej i zdecydowanie, z wykorzystaniem rębni najkorzystniejszych do wprowadzenia młodego pokolenia o pożądanym składzie gatunkowym.

Skład gatunkowy niezgodny z GTD odnotowano najliczniej w drzewostanach w wieku 21 do 80 lat (915 tys. ha – 69%), w drzewostanach starszych niezgodność występuje na 285 tys. ha (22%), a w uprawach i młodnikach na 120 tys. ha (9%).

Do celów niniejszego referatu można pominąć przebudowę upraw i młodników, dokonywanych w ramach poprawek i uzupełnień, a także przebudowę w drzewostanach rębnych, doko-

nywaną od lat w ramach etatu według dojrzałości drzewostanów. Pozostaje około 900 tys. ha drzewostanów od II do IV klasy wieku o składzie gatunkowym niezgodnym z GTD. Jak wspomniano już we wstępie pożądanym byłoby opracowanie dla tego obszaru krajowej strategii przebudowy, czegoś w rodzaju obowiązującego programu. Gdyby na przykład przyjęto okres przebudowy nie dłuższy niż 50 lat, to średniorocznie należałoby rozpocząć przebudowę na powierzchni około 18 tys. ha, czyli o około 80% więcej niż dotychczas.

Opracowanie długookresowego programu przebudowy drzewostanów od II do IV klasy wieku i jednocześnie o składzie gatunkowym niezgodnym z GTD, pozwoliłoby na ujmowanie i rozliczanie w planach urzędzenia lasu średniookresowych etapów jego realizacji.

Gospodarstwo przebudowy w planie urzędzenia lasu

Zasady przebudowy częściowej drzewostanu stabilnego, lecz o składzie gatunkowym częściowo zgodnym z siedliskiem, w formie odpowiednio prowadzonych cięć pielęgnacyjnych, są szczegółowo opisane w Zasadach hodowli lasu i powszechnie stosowane, nie stwarzają zatem potrzeby odrębnej regulacji w planie urzędzenia lasu.

Inaczej rzecz się ma w wypadku drzewostanu o składzie gatunkowym niezgodnym z siedliskiem, a zwłaszcza drzewostanu uszkodzonego, kwalifikującego się do pilnej przebudowy pełnej. W nowych planach urzędzenia lasu tworzy się dla nich odrębne gospodarstwo. Należy wszakże wyraźnie podkreślić, że zarówno pełna przebudowa drzewostanów młodszych klas wieku, jak i tworzenie dla niej odrębnego gospodarstwa, to przedsięwzięcia nietypowe dla planowania urzędzeniowego. Przebudowa nie jest przecież wiodącym celem gospodarowania, a konieczność jej stosowania wynika z dotychczasowych błędów hodowlanych lub niekorzystnych zjawisk losowych, a nie z długookresowej strategii. Dlatego w Instrukcji urzędzenia lasu gospodarstwo przebudowy przyjęte zostało jako przejściowe narzędzie operacyjnej naprawy, a nie długookresowej docelowej regulacji. Można w nim gromadzić wyłącznie te drzewostany, które przeznaczone są do pełnej przebudowy w najbliższym 10-leciu. Obliczony w takim gospodarstwie etat użytkowania rębnego z potrzeb przebudowy, odpowiadający dawnemu etatowi ze stanu drzewostanów, dodaje się do etatów pozostałych gospodarstw (według dojrzałości lub z potrzeb hodowlanych), otrzymując sumaryczny etat użytkowania rębnego dla obrębu leśnego.

Z Zasad hodowli lasu wynika, że przebudowę należałoby planować szczegółowo na wiele lat wprzód, przyjmując długookresową strategię, ujętą odpowiednio w pracach studialnych nad tworzeniem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie drzewostany kwalifikujące się do przebudowy powinny być – zgodnie z sugestiami Zasad – odpowiednio rozpoznane i zaliczone w planie urzędzenia lasu do gospodarstwa przebudowy, obejmującego zarówno przebudowę pełną, jak i częściową i to począwszy od zainicjowania przebudowy w danym drzewostanie, aż do jej całkowitego zakończenia. Takie ujęcie gospodarstwa przebudowy w planie urzędzenia lasu spowodowałoby jednakże rewolucję w dotychczasowych sposobach regulacji wielkości zasobów drzewnych i wielkości pozyskania drewna, zmierzających do zapewnienia trwałości lasu i ciągłości użytkowania zasobów leśnych.

Wymaganie długookresowego i drobiazgowego planowania wszystkich rodzajów przebudowy może być realizowane przez urzędzenie lasu w przyszłości, w sposób kompleksowy, to znaczy w ramach nowopowstających zasad regulacji zasobów drzewnych i pozyskania drewna do celów trwale zrównoważonej gospodarki leśnej. Przedwczesne zastosowanie wspomnianych sugestii naruszałoby istotę pozostałych gospodarstw, utworzonych trwale na podstawie siedliska i funkcji lasu, a poza tym istniały obawy, że mogłoby wpłynąć niekorzystnie na możliwość elastycznego postępowania gospodarczego w zależności od zmieniającego się stanu drzewostanu na gruncie.

W Instrukcji urządzania lasu przyjęto więc z konieczności pewne uproszczone założenia, zarówno co do kryteriów tworzenia gospodarstwa przebudowy i ustalania etatu przebudowy w tym gospodarstwie, jak i zgodności składu gatunkowego drzewostanu z siedliskiem oraz oceny stabilności lasu. Przyjęte w Instrukcji urządzania lasu rozwiązania nie są ostateczne i powinny ulegać zmianom, w miarę rozwoju nauki i praktycznego doskonalenia gospodarki leśnej.

Podsumowanie i wnioski

- ✦ Podstawowym celem trwale zrównoważonej gospodarki leśnej jak i ochrony siedlisk przyrodniczych, jest hodowla drzewostanów zdrowych, stabilnych i odpowiednio różnorodnych pod względem biologicznym. Drzewostany niestabilne, o składzie gatunkowym niedostosowanym do siedliska, powinny być przebudowane.
- ✦ Przebudowa drzewostanów o składzie gatunkowym niezgodnym z GTG to jedno z ważniejszych zadań współczesnego leśnictwa, wymagające opracowania i wdrożenia krajowego programu przebudowy, ze wskazaniem źródeł finansowania jego realizacji. Tu można oczekiwać inspirującego działania PTL.
- ✦ Przebudowa, oznaczająca zmianę niepożądanego stanu drzewostanu na stan pożądany, powinna być stopniowo prowadzona w trakcie cięć pielęgnacyjnych, natomiast w drzewostanach o składzie gatunkowym niezgodnym z siedliskiem, powinna być prowadzona jako pilna, w formie pełnej, czyli z zastosowaniem cięć rębnych.
- ✦ Przebudowa pełna powinna być odpowiednio ujęta w planie urządzania lasu, w formie planowania średniookresowych etapów realizacji długookresowego krajowego programu przebudowy.
- ✦ Do intensyfikacji przebudowy trzeba przekonać nadleśniczych, bo to oni podejmują stosowne decyzje w ramach obowiązków i uprawnień wynikających z art. 35 ust. 1 ustawy o lasach.

Literatura

- Bernadzki E. 1998. Zasady trwałej gospodarki leśnej a hodowla lasu. W: Trwały i zrównoważony rozwój lasów. IBL, Warszawa.
- Czuba M. 2003. Urządzanie lasu – poradnik leśniczego. PWRiL, Warszawa.
- Grądzki T. 2001. Zasady przebudowy drzewostanów w aspekcie trwale zrównoważonej gospodarki leśnej. SITLiD (materiały szkoleniowe, maszynopis), Warszawa.
- Instrukcja urządzania lasu. 2003. Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe. Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
- Jaworski A., Poznański R. 2000. Nowoczesne metody gospodarowania w lasach górskich. CILP, Warszawa.
- Miś R. 2003. Urządzanie lasów wielofunkcyjnych. Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego, Poznań.
- Polityka leśna państwa. 1997. MOŚNiL, Warszawa.
- Krajowa strategia ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z programem działań na lata 2003-2006. MŚ, 2003.
- Poznański R. 1999. Trwała gospodarka leśna a konserwatorska ochrona przyrody. Sylwan 8: 49-56.
- Przybylska K. 1998. Plan urządzania lasu w modelu leśnictwa wielofunkcyjnego i proekologicznego. Sylwan 6: 23-28.
- Puchniarski T. H. 2002. Przebudowa drzewostanów – poradnik leśniczego. PIWRiL, Warszawa.
- Pullin A. S. 2004. Biologiczne podstawy ochrony przyrody. PWN, Warszawa.
- Szujecki A. 2002. Wizja nowoczesnego planu urządzania lasu wielofunkcyjnego w świetle europejskiej polityki leśnej i jego konsekwencje dla wykonawstwa oraz efektów merytorycznych i finansowych. W: Stępień E. [red.]. Urządzanie lasu wielofunkcyjnego – opinie – poglądy – propozycje. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa.
- Zasady hodowli lasu. 2003. ORWLP w Bedoniu. Warszawa.
- Zawadzka D., Zawadzki J. 2001. Ochrona leśnej różnorodności biologicznej w pracy leśniczego. Świat, Warszawa. Biblioteczka leśniczego 152.

SUMMARY

The needs related to the reconstruction of stands in the State Forests

On the basis of the forest management plans prepared for forest districts in the period of 1994-2003, stand areas were systematized according to the degrees of adjustment of stand species composition to the assumed potential type of stand, with the following results: fully adjusted stands – 3,020,000 ha (43%), partially adjusted stands - 2,660,000 ha (38%), not adjusted stands – 1,320,000 ha (19%).

According to the adopted assumption, stands with a species composition not adjusted to the potential type of stand should be urgently converted, and the conversion period should not exceed half of the felling age of the species being converted. In other words, its length should not be lower than about 50 years.

Out of the 1,320,000 hectares of stand area with a species composition not adjusted to the potential type of stand, about 400,000 hectares, including so-called mature/sawtimber stands, are already covered with different types of conversion plans. On the remaining area of about 900,000 hectares of stands aged 21-80, complete conversion should be successfully carried out at the rate of at least 18,000 hectares per year (a ca 80 % increase on the previous years).

The main conclusion resulting from the need for stand conversion and the extent of such needs in stands with species composition not adjusted to the potential types of stand, points to the necessity of State support. Such support may assume the form of e.g. a national conversion programme, including indication of the sources of its financing.

Another conclusion concerns the appropriate positioning of conversion in forest management plans through planning the medium-term implementation stages of the long-term national conversion program. The inspiring activity of the Polish Forest Society is positively expected.

It is desirable to convince forest inspectors to the idea of intensification of conversion, an important stage of sustainable forest management. It is forest inspectors who will make relevant decisions within their competences and responsibilities under art. 35, section 1 of the Forest Act.